

۲

تاتار خانلاری

حاج شیخ الاسلام اور نبورغ مفتیسی محمد یار سلطائف حضرت تلیزینک
۲۵ یل مفتیک خدمتینک یادکاری شرفینہ ترتیب ایدیلوب
برادران کریمو فلر طرفندن نشر ایدلدی .

اثر امام قاسم ابن ملا جمال الدین بیکقولف التنجلی

مطبعة کریمیہ قزانک

۱۹۱۱

КАЗАНЬ .

Типографія Т. Д. „Бр. Каримовы.“

1911 .

مفتی حاجی محمد یار بن محمد شریف سلطائف حضرت تلی

مسلمانوں کے رئیس روحانی سوبکی مفتیلی اؤفا غوبیر ناسی منزله اویازی (مستیوا) قریہ سنده ۱۸۳۷ ہجری یدہ دنیاغہ کیلمش بوکونمزده یتمش اوچ یاشنده اولان اسلام شیخی حرمتلودینمزک الوغ و محترم حامیسدر. بو محترم ذات بر مسلمان لارا و چون بوکونمزده قدر ۲۵ یل اولوغ و آخر خدمت لرده بولندی. الله تعالی حضرت تلی بوکونمزدن سوکده آشما اوزون عمر لر بیروب ملت مز او چون بیوک خدمت لر نصیب ایتکای ایدی آمین.

مفتی حضرت تلی یاش وقت لرنده قزانده (ایمپراطرسکی) کیمنازیہ نی تمام ایتکاندن سوک شولوق قزانده (ایمپراطرسکی اونیورسیتیت) دهده او قومش دره.

مفتی حضرت تلی مسلمان لار خدمتینه کرودن مقدم عمومی خلق او چونده زور خدمت لرده ولدی مثلا اول باشق رطلارنٹ ۱۸ ہجری قانطونینہ ار رادیک اولدی. آدن سوک ۲۰ ہجری قانطون نک ناچانیکی اولدی. آدن سوک ۷ ہجری قانطون نک ناچانیکیہ پاموشنیک اولدی. ہم ۱۸۶۶ ہجری یلارغہ قدر عسکری خدمتنده اولوب پاد پاروچیک درجه سنده اولوب چقدی. و باشقہ خدمت لرده ہم اولمش دره. ۱۸۸۶ ہجری یدہ پادشاه اعظم آیکساندر III طرفندن اور نبورغ صبرانیہ سینہ مفتی ایتوب تعیین قیلندی.

شول ۱۸۸۶ ہجری یلدن بیروشیخ الاسلام مفتی محمد یار بن محمد شریف سلطائف حضرت تلی کون تون ۲۵ یل بمسلمان لار او چون آرمی طالمی خدمت قیلماق دادر.

آنک هیچ اونوتولماسلق قیامت که قدر خاطر دن چغارمی صاغوب سویلر لک خدمت لرن دن برسیده ضعیف خاتون قز لرمزغہ شفقت ایدوب ظالم لر قولندن مظلومہ لرنی آزاد ایدر او چون تعلیق ایله نکاح مسئله سون میدانغہ چغار ویدر. یاشاسون شفقتلی مفتی، یاشاسون مسلمان لار نک اینرگوشینی.

بسم الله الرحمن الرحيم

تاتارلار

ترکمەن، سارت، قزاق. نوغای، تاتار، میشر، باشقرد، قووق، آلتای، قپچق قالمق تارانچە وغیرلرنڭ ھر قایولاری تاتارلاردر. بیک ایسکی زماندە حضرت نوح (علیه السلام) نڭ یافش اسملی اوغلینڭ نسلندن آلتچە اسملی خان بار ایدی. بو آلتچە خان نڭ تاتار، وماغول، اسمندە ایکی اوغلی اولوب، اوزینڭ مملکتین اوشبو ایکی بالاسینە بولوب (تقسیم قیلوب) بیرمش ایدی. اول وقت آنلرنڭ مملکتلری آزیانڭ کون چغش طرفندە (حاضرندە جنکل ماغولستان کاشغر آلماطی وغیرلر) ایدی.

ماغول ایله تاتارنڭ بالالاری بی حساب کوبه یوب تورلونسلا لرگە بولنمشلردر. آلاردن بیک کوب پادشاهلار اولوغ خانلار (ابن سینا فاربی کبی بتون دنیاغە مشهور عالم فاضلاردە) دنیاغە کیلمشدر. اول وقتلاردە تاتار و ماغول بالالاری دینسزلر (موسلر) اولوب، اوقو یازودندە خبرلری یوق، کوبسی صحرالاردە گیزوب کوچوب یورلر کسبلری حیوان آصراو، یات قبیللر ایله صوغشو، طالاشو اولای ایدی.

آلارنڭ بوییرگە کیلوریننە سبب، آلا ر اؤل قپچق ترکلرن ھم (لان)لارنی، صوگرە بلغار ترکلرن، ھم روسلارنی بیک یامان قروورغە توتندیلار. شول وقت بوییرگە (یاوروپاغە) اورناشمەشلردر.

تاتار خانلاری

۱- چکغز خان

تاتار و ماغول خانلارینک ایلك اولگسی تاریخه بیک معلوم اولانلاری چکغز دن باشلانادر.

بونک اسمی (تیموچین) اولوب بیسوکه اوغلی در. بیسوکه برتای اوغلی برتای قبل اوغلی قبل تومنه اوغلی تومنه بایسنقر اوغلی در. تیموچین ننگ آتاسی اولان بیسوکه ماغول خلقی آراسنده شهرتلی بر آق صقال، بی وتوره ایدی.

بیسوکه ننگ خاتونی، ایکی قولینه قان اوچلاب توتقان بر بالا توغدردی. آنک اسمن تیموچین قویوب، قان یومارلاب تونندن اولوغ خان اولور دیه فال ایتدیبلر. تیموچین آتاسی اورنینه حکمدار اولغاچ یاش وقتنده ماغول خانلارندن اولک خان ایله صوغشوب، آنی بیگوب ئوتروب تاتار و ماغول بالالارینک هر نایوسینه خان اولوب اورینه (چکغز) دیه قوشامات تاقدی. گیزگچ دیبکدر. شول کوندن بتون ماغول خلقینه ده تاتار اسمی بیرلیدی.

چکغز افراط ظالم قان توگوچی کشی ئولترونی برنیگه سانامی طورغان یرطقچ بریاوز کشی ایدی. هیچ بر دین نی توتماسه ده خاتونی نصارا دیننه اولدقندن خره ستیان دینن یرغشی کوره ایدی. عمرنده میایون دن آرتق کشینک ئولمینه سببچی اولوب تالقان شهرنده ۶۲۷ نچی یلده ۸۰ یاشنده ایکان کینه تنن وفات اولدی.

زمانده سمرقند، بخارا، بلخ، و خوارزم نی تمام هلاک ایدر کوب مسلمانلار نی قاچدن کیچردی. مقصودی بتون دنیانی بر قولغه کر تمک ایدی.

شونڭ اوچون قىتاي، روس و بىلغارلار ايله نىچە كرەلر صوغشىدى.
جوجى، چىغناي، اوكتاي، تولى اسمىندە دورت اوغلى اولوب، اوزى
سلامت وقتىدوق مملكتن اوغللار يىنە بولوب بىردى.

۲ - جوجى خان بن چىگىز خان

چىگىز خان اوزىنىڭ مملكتن دورت اوغلىنە بولوب بىرگانىدە، اورال
اطرافلرن، سىبىر، باشقىرد، بىلغار، خوارزم، قىچىق روسىيە بىغدان
افلاق و پولشە، مملكتلرن انوغ اوغلى جوجى خانغە بىرمش ايدى.
مىكور بىرلر الك دشت (۱) قىچىق، بلاد بىلغار دىە اسملەنەدر ايدى.
جوجى خانغە بىرلىگىچ، (جوجى ئولوشى) دىە اسملەندى.

جوجى خان آتاسى چىگىز خان ايله كوب صوغشىلارده عىسكىرگە
باشلىق (قوماندىوشىچى) اولوب، دنيا يوروب يورگان وقتىلرده كىوب
بىهادرلىق لارقىلغان صوغش علمىنە اوستالغن آتاسىنە هم خلىقنە كوسترگان،
اوزىنىڭ هىچ كىمن قورقوسىز طاش يورهك ايدىكن بىلگىزگان ايدى.
خان اولغاچ تارىخغە يازارلىق بىدوك اشلىر قىلا آلماي آزوقت خانلىق
ايدىوب آتاسىندىن آلطى آى الك ۶۲۷ نىچى يىلدە دشت قىچىق دە وفات
بولدى.

۳ - باتو خان بن جوجى خان

جوجى خان وفات بولغاچ، چىگىز خان، آنىڭ اورنىنە جوجى نىڭ اوغلى
باتونى خان ايدىوب قويدى. هم آنى (ساين) دىە آتادى. (اولرغ خان
وخلىفە دىمكىدر) بانو خان افراط بىهادر طاش يورهك صوغشىچى پىهلوان

(۱) دشت قىچىق، يىرى، دىمەكدر. دربند وشىروان آرتونىدە اولان يىرگە دشت
قىچىق دىرلر ايدى. قىچىق اسمىندە تركلردن برخان اولدى اوچون شولىە اسملەنە
كىرەك.

ایدی. اول آتاسندن باشقده ۶۳۳ نچی یللارده کوب عسکر ایله بلغارلار اوستینه صوغشقه بارمش ایدی.

فقط بلغارلار یالئوب یالوارب قنه صوغشسز کیلشوب قالدی لار. باتوخان مملکتین بیک زورایتمدی (خوارزم، اورنبورغ، طوبل، استرخان، چیرکستان، صامار، سمبر، قزان، بلغار، طانبوق، پینزا، رهزان، وارونز، خیرصون، آدیس، کیشنیف، بغداد، افلاق، پولشا، قریم، وبتون قزاقستان) بیرلری حاصل دربندن آلوب سبرگه قدر اولان بیرلر آنک قول آستنده ایدی.

مذکور بیرلر باتو خان اولغاچ، (باطو یورطی) دیه آتالیدی.

اول وقت روس کنه زلری ننگ هر قایوسی تاتار خانلاری قول آستنده، تاتار خانلارینک امرندن باشقده تختکه اولتورا آلماس لار، کنهز بولور اوچون تاتار خانلارندن اوکاز (فرمان) آلورلار، هر سنه تاتار خانلارینه بیوک نالوغ (جزیه) توله لرلر ایدی. باتوخان اوزینک طورا طورغان شهرن (پایتختن) مملکتینک اورتاسیناراق کیترمک اوچون ۶۵۱ نچی یلده، استراخانندن یوغاری ساریتسیندن توبه ن ایدانک صول طرفنده (آق توبه) دیگان بیرده (سرای) شهرن بناء قیلورغه کرشدی. فقط تمام اولدقن کوره آلمای شول یل (۶۵۱) ده وفات بولمشدر.

باتوخان تاتارلارنی بتون دنیاغه تانتمدی. مشهور پادشاهلارنک هر قایوسی آناردن قورقلار، تاتار اسمن ایشتکچ ده خلقنک قابینه بر قورقو توشه، چونکه قاید اغنه بارسالارده آلاز غالب اولالار، آلارنی ییکو هیچ کیمه ممکن توگل دیه کوکلرگه اورنشمش ایدی.

شویله ایسه ده کیرهک باتوخان، وکیرهک باشقهار اولسون تاتار خانلاری، قاید اغنه بارسالارده قول آسقارند اغی کشینک دینینه، ایرکنه عادتینه

هیچ تیمی لر، فقط نالوغ آلوب قناعت له نه لر ایسی .
(موندن سوڭغی خان لار (صاین) بالالاری دیه اسمله نه در.)

۴- سرتاق خان بن باتو خان

باتو خان وفات بولغاچ، چڭغز اورنینه اولتورغان قارا قرم پادشاهی
مڭگو خاقان خان، باتو اورنینه (سرتاق بن باتو) نی خان قیلدی .
سرتاق خان اولغاچ روسیه کنه زلرنن آلیکساندر نیژسکی سرتاق
خانغه کیلوب بیعت (۱) بیردی . سرتاق رسمی صورتده تختکه اولتورغانچوق
۶۵۱ نجی یلده وفات اولدی .
(قزان) ^۲ شهرن اوشبو سرتاق خان بفاء قیلغان اییش دیگان
سوزلر باردر .

۵- اولاقچی خان بن باتو خان

سرتاق دن سوڭ باتونڭ ایکچی اوغلی اولانچی، خان اولسه ده
پادشاهلق راحتن کوره آلمای آز وقت ده وفات اولمش در .

۶- برکه خان بن جوچی خان

تاتار خانلارندن چڭغز بالالارندن ایڭ اول اسلام دیقنه کروب
ایمان ایله مشرف بولوچی اوشبو برکه خان در . مسلمان اولغانچه (برکه
اوغلان دیه) مشهور ایگان . مسلمان اولغاچ بهرکه خان دیه آتامشلاردر .
بو خان اوزی مسلمان اولغاچ، باشقه تاتارلارنی ده مسلمان اولورغه
اونده دی . بونڭ یانینه اسلام علمالاری ده جینالیشلاردر . نجم الدین

(۱) بیعت دیمک بوی صنواطاعت ایدودیمکدر . (۲) سرتاق البته خان اولغان
وقت قزاننی بنا قیلماس . بلکه خان اولغانچه آنلار قزان تیره لرده ایدل بویارنده
جایلاق یاصاب یورگانر . شول وقت بنا قیسه عجب ایسه س .

الزاهدى حضرتلرى اسلام دىنى نىڭ حىقلىقى ھىقىدە پىيغىمبىرەلىيە السلام نىڭ كىوب مەجىزەلەرنى بىيان قىلىپ (رسالە^۱ ناصرىيە) اسمىلى كىتاب يازىپ بىر كە خانغە ھىدىيە قىلمىشدر . بىوكۈنىگە قىدر تاتارلار مېوس اىكان ۶۵۲ نىچى يىللار دە اىلكى اۋل اسلام دىننە آياق باصمىشلاردر .

بىر كە خان مىسلمان اولغاچ، كىوب خانلار نىڭ آتاسى اولان (توقاى تىمورى بن جوجى) دە آڭا اىيەروب مىسلمان اولدى . بىر كە خان اوزىنىڭ آتاسى اىيە بىرتوغان ھلاكىو بن تولى بن چىڭغز اىيە نىچە كىرەلر صوغىش قىلدى . ھىم كىوبسىندە غالب دە اولدى . ھلاكىو خان افراط ياوزظالم اولوب آزىيادە ھىسابسىز مىسلمانلارنى ئوتىروب، بىغداد خلىفەسى مستەصم بالله ھىزىرتلەرنە چوقىمار اىيە قىيناتوب اوتىرمىش اىدى . بىر كە خان شونىڭ قىنن دەوا اىدىوب ھلاكىو اىيە صوغىشدى .

۶۵۱ نىچى يىلدە باتىو خان بىنا قىلپورغە كىرىشىش سىراى شەرن بىر كە خان تىمام قىلدى شول كۈننن تاتارلار نىڭ پايتختى سىراى شەرى اولوب آلتون اورداء،^(۱) اولوغ اورداء اسمىيە بىتون دىنياغە مشهور اولدى . بىر كە خان فالج آورىيە مېتلا اولوب ۶۶۴ نىچى يىلدە اون اىكى يىل ھىكومت سىورگىچ وفات اولدى .

۷ - مىنگو تىمورى خان بن توقان

بىر كە خان ھىزىرتلەرى وفات بولغاچ آنىڭ اورنىنە اوزىنىڭ قىرنەشىنىڭ اولغىلى (مىنگو تىمورى بن توقان بن جوجى خان) ۶۶۵ نىچى يىلدە خان بولدى . ھىم شول يىلدە استامبول^(۲) اطرافىيە كىوب عىسكىرىيەروب، كىوب شەرلەرنى طالب ھىسابسىز مال آلوب قايتىدىلار . ۶۷۳-۶۷۸ نىچى يىللار دە بىلغار دە

(۱) اورداء، تاتار لىقتە پاي تىخت دىگان سوزدر .

(۲) بو زمان دە استامبول نىصارالار قولندە اىدى .

بونىڭ اسمىنە صوغلغان تىنكەر بار. ۶۸۱-ئىلى (ارغون خان بن اباقا خان بن ھەلاكوخان) اوستىنە، نوقاي، وتوقاي اسملى كىشى لىرىنى عىسكەر باشى ايدوب ۸۰ مىڭ عىسكەر ايله يېرىمش ايدى. مىنگو لىر ارغون خاننىڭ سر عىسكەرى اولان (طغاجار) غە قارا باغ دە يولقوب بىك قاتى صوغش دن صوڭ، مىنگو تىمورخان عىسكەرى مغلوب اولدى. مىنگو تىمور اوزىدە شول يىلدە (۶۸۱) دە ۱۶ يىل حكومت ايدوب وفات اولدى. مىنگو تىمور اوزىنىڭ ايرىباي اسملى قىزى كىكاسكە بىرىمش ايدى. كىكاس وفات بولغاچ، شولوق قىزى كىكاسنىڭ اوغلى مسعودكە نىكاحلەمكىچى بولسە دە مسعود رضا اولماي بلادرۇم غە قىچمىش. دىمىك مىنگو تىمورخان مىسلمان اولماي ھەمان مۇسىت حكىمى ايله ياشامىش. (۱)

۸ - تودا مىنگو خان بن توقان

مىنگو تىمورخان وفات بولغاچ اورنىنە قىزىدەشى (تودا مىنگو خان بن توقان بن جوجى بن چىگىز خان) تىنكەر اولتوردى. ۶۸۱-ئىلى يىلدە سىراي شەرىندە بونىڭ اسمىنە صوغلغان تىنكەر بار. آتچەلارنىنە (تودا مىنگو خان العادل، ضرب فى بىلدە سىراي ۶۸۱، العزة لله ولسوله) دىيە يازلمىش. تاتارلار اوزلىرى بىتون دىنيا قورقتورلىق اولوغ خان بولسەلار دە عرب تىلىنە يول بىرىپ اوز تىل لىرىن يوغالتوغە سىببىچى اولمىشلار. ھەم بولارنىڭ مىسلمان اولماغانلار يىدە آتچەلارنىنە ايمان كىلمەلىرى يازغانلار. دىمىك آلا ر تىعصبنىڭ نى ايدى كىندە بىلماس آق كوڭل اولغانلار. تودا مىنگو تىمورخان ظالم رحىم سىز ايدى. قىزىدەشى مىنگو تىمورنىڭ اوغلى (توقتاغوخان) بونىڭ ظلمىدىن قىچىدى دىرلەر.

(۱) چونكى مىسلمان اولسە آتاسىنىڭ خاتونى اوغلىنە بىرمەس ايدى.

۹ - تلابغا خان بن منگو تیمور خان

تودا منگوخان دن صوڭ، قرنده شينڭ اوغلى (تلابغا بن منگو تیمور خان بن توقان بن جوجى) سراى شهرنده خان بولدى. بونڭ تاريخه يازارلق اشى معلوم بولمادى. بوكشيفى ۶۹۰ نچى يلدە، جوجى خان نسلندن (نغيه بن مغل بن ططر بن جوجى خان) ئوتوردى دىرلر.

۱۰ - قزان خان بن طوقان

تاتار خانلارى آراسنده (قزان) اسمنده اوچ خان بار. برسى اوشبو كشى (قزان بن طوقان بن جوجى بن چڭغز خان) در. قزان شهرن اوشبو كشى بنا قىلدى ديگان سوزده بار. بونڭ باشقه احوالى هم نيچە نچى يلدە وفات اولدقيدە معلوم بولمادى.

۱۱ - توقطاغو خان بن منگو تیمور خان

توقطاغو خان بن منگو تیمورخان بن طوقان بن جوجى) خان در. بوكشى ظالم تودا منگوخان دن قاچوب كيتمش ايدى. بر نيچە يلدن صوڭ سراى غە قايتوب تودا منگونى ئولتروب، آغاي انى لرینڭ ياردميله سراى غە خان اولوب آلطى يىل توردى. بونڭ عسكرى افراط كوب اولمش در. ۷۱۲ نچى يلدە وفات.

۱۲ - غياث الدين اوزبك خان بن طغرل

توقطاغوخانن صوڭ، قرنده شينڭ اوغلى (اوزبك بن طغرل بن منگو تیمور بن توقان بن جوجى خان) ۷۱۳ نچى يلدە اون اوچ ياشنده نختكە اولتوروب بتون دشت قېچق غە خان اولدى. آنڭ سلطنتن

تبريك قیلو او چون مصر پادشاه لار نىن ایلچی لری کیلدى . هم روسیه حکمدارى دانیلویچده سرای شهرینه کیلوب اوزبک خان نىڭ سلطنتن تبریک قیلدى هم اوزبک خانغه بیعت بیردى .

بوکشی غایت عقللی و تدبیرلی حسن خلقلی اولوب افراط دیندار ایدى . اوزبک دن الک خانلارنىڭ قایوسى مسلمان ، قایوسى مجوس لکده اولوب دیندن خبرسزلر ، تاتارلارده ، خانلارینه اییهر ، مسلمان خان اولغانده مسلمان اولوب ، مجوس خان زماننده ینه مجوسلغنه قایتلار ایدى . اوزبک خان اوزینىڭ الوغلارن هر قایوسن ایمانغه چاقردى . بونىڭ زماننده دین اسلام تاتارلار آراسنده تمام اورناشدى . تاتار مملکتینه کوب بیردن علملار جینالدى . اوزبک خان عالم فاضللارغه غایت حرمت ایده ، آلار دن خلقغه دین اسلام حکم لرن اوگره تدره ایدى .

حاصل تاتارلارنى چنلاب اوزبک خان مسلمان ایتمى . شونىڭ اوچون دین اوزبکدن قالدى دیگان مقال مشهوردر . دشت قېچقده اولان جوجى خان بالالری ایله ، عجمستانده حکم سورگان تولى خان بالالری آراسنده هر وقت صوغش بولوب تورا ایدى . اوزبک خانده ۷۱۸ نچى یلده اذربيجانغه ، ۷۳۶ نچى یلده ایرانغه سفر ایلوب تولى خان بالالری ایله صوغش مشدر . اوزبک خان ۲۸ یل حکومت سورگاچ ۷۴۱ نچى یلده سرای شهرنده وفات هم شونده مدفوندر . رحمة الله علیه . اوزبک خانغه قدر دشت قېچق ، جوجى اولشى ، باتو بورطى دیه اسمله نوب بورگان بیرلر بارسیده اوزبک خان زماننده هم آندن صوڭده (اوبک ایلى) دیه آتالدى .

۱۳ - تن بک خان بن اوزبک خان

اوزبک خان دن صوڭ بیرینه اوزینىڭ اوغلى (تن بک) سرای شهرنده

خان اولدی . بونلڭ خانلغى بىك آز وقت اولوب تاريخه بازارلق
مالى معلوم اولمادى .

۱۴ - جانبك خان بن اوزبك خان

جان بك خانده آتاسى اوزبك خان كېي صالح ديندار گوزله
خلقى علما و فضلانى سيوچى معارف پرور اولوب ، تاتار خانلارينڭ
ايڭ يىغشى و آتاقليلارندن ايدى . بونلڭ زمانده (سراى) شهرينه
كوب علما و حكاملار جينالوب تاتارلر آراسينه ده علوم معارف نوري
ساجلمش در . جانبك خان ۷۴۳ نچى يلده تختك اولتورغاچ ، آنڭ سلطنتن
تبريك اوچون مسكه و كنه زى سيمون ايوانويچ سراى غه كيلوب تبريك
قىلمش همده جانبك خانغه بيعت بيرمشدر . جانبك خان اذربيجانده
حاكم اولان ظالم ملك اشرف بن تيمر تاشنڭ اوستينه كوب عسكر ايله
باروب صوغشوب ظالم ملك اشرفنى ئولتروب ، خلقن طالب جيعان
حسابسز آلتون كوشلرن عسكرينه اوله شمشر . جانبك خان غايت
الوغلق ايله اون بيش يل سلطنت سورگانن صوڭ آوروغه گرفتار اولوب ،
سلامتلكنن اميد اوزگاچ اوغلى (بيردى بىك) نى ولى عهد^(۱) ايدوب
۷۵۸ نچى يلده وفات اولدى . تاتار دولتينڭ ايڭ زور وايڭ قوتلى
وقتلىرى ، دشمانلرينڭ يوره كلرى يارلوب دنيا ده تاتاردن قوتلى
پادشاهلىق يوق آنلارنى جيڭو محال ديه هر كمنڭ خصوصا روسلرنڭ
قوتلارى اوچوب تورغان زمانلار ، جانبك خاننڭ وفاتينه قسدر اولان
زمانلاردر . جانبك روسلرغه تهم آفطانوميه بيروب آلارنڭ قوتله نيه سينه
سبيچى اولمشدر . . .

(۲) ولى عهد اوزندن صوڭ خان اولوچى دىكدو تاتارلار ولى عهد اولوچى نى (قالغاي
ياكه قالغانى) ديهلر ايدى . قالغاي ، خان اورننه قالوچى دىك اولسه كبرهك .

۱۵ - بىردى بىك خان بن جانبك خان

جانبك دن صوڭ اوزىنىڭ نصيحتى بويىچە اوغلى (بىردى بىك) نى
 اوچ كۈن صوغشەن صوڭ ھەم شەزادە وامىرلار سىراى دە خان كوتەردىلەر.
 بوكشى آتاسى كېي توغرى يولدىن ھىركەت قىلماي، نىفسىنە بىرلۈب،
 اسلامىت وانسانىت دىگان نىرسەلەرنى بىر تەرەققە سەلب خەلقىنە انواع
 ظەلم و جەفالىق قىلدى. قىرغاق شەرھى رەزىنە نىچە شەزادەلەرنى ئوتتۇرى.
 شونىڭ بىشى اولارەق خەلق آراسىنە تەنچىزلىق توشۇب شەزادەلەر
 آراسىنە اختەلف كىرە باشلاغاچ، دىنيانى دىرسلەكتۈب تورغان تاتار
 دولتىنە قاقشاو كىلە باشلادى. دىشانلار بولارنىڭ تەنچىزلىقلارنىن
 فائىدەلەنۈب كوزلەرنى آچا باشلادىلەر. ۷۶۰ نچى يىلدە روسلار، تاتار
 خانلارنىڭ قولىدە اولان بلغار مەلىكىنىڭ (ژوقۇپىن) قەلئەسىنى آلدىلەر.
 لىكن بلغار امىرى بوشنى سىرايك خانغە مەلۇم ايتكاچ، روسىيە ھكىمدارى
 دىمىترى قىسپاننى ئۇچىق ھەم بىرادىرى، خاننىڭ ايلچىسى ھىزورىنە كىلۈب،
 اوصاللىرىنى تايۇب بىرۈب، غىدرالتماس ايلەگنە جىزادەن قوتۇلدىلەر.
 بىردى بىك ايكى سەنگە خەلىق ايتكاچ ۷۶۰ نچى يىلدە وفات اولدى.

۱۶ - قولنا خان بن بىردى بىك خان

بىردى بىك دن صوڭ، اوغلى (قولنا خان بن بىردى بىك خان
 بن جانبك خان بن اوزبىك خان بن طغرل بن مەنگۈ تىمۇر بن توقان بن
 جوجى خان) سىراى شەرىنە خان اولمىشەر.

بونىڭ زىمانىدە سىراى دە قىتئەلەر قوزغالغان ۋەقت ايدى.

۷۶۱ نچى يىلدە سىراى شەرىدە بونىڭ اسىنە صوغلىغان آقچەلەر بار. بوكشى
 ياشلىق سىبىلى مەلىكىنى ادارە قىلا آلماي آلطى آي قىدر تەختدە

اولتورغان صوڭ (نوروز بىك بن جانبىك خان) اسمندە يورمىش بىر يالغانچى طرفىدىن ئولتۇرلمىشدر.

بوكونىگە قىدر سىراي خانلارى ساين (يەنى باتوخان) بالالارى ايدى. ايدى قولنا خان ئولو ايله سىرايدە ساين بالالارى منقرىض اولدى.

۱۷ - نوروز بىك خان

نوروز بىك، جايقى صوووينىڭ شىرق طرفىدىن كىلوب، من جانبىك خان اوغلىمىن دىه آلداب، سىراي دە خانلىق دعوا قىلوب، كىلوب فتنەلەر چىقاردى. آخىرنىدە (قولنا خان) نى ئولتۇروب خان اولمىشدر. اما اوزى جانبىك خان بالاسى اولماي بىر يالغانچى ايمىش. ۷۶۰-۷۶۱-نچى يىللاردا موزنىڭ اسمىنى صوغلىغان آقچەلار باردىر.

تاتارلار آراسىدا موزنىڭ فتنە و طىنچسىزلىقلارى زوراينغاچ، اولدە تاتار خانلارنىڭ ھەر بىر امرىنى لىبىك دىب طورا طورغان روسلار، ايدى تاتارلار آراسىنىدە فتنە و اخىلاق توشىدى بونلار بىتەچىك دىه تاتار قولىدىن اچقنورغە اوپلى باشلادىلار، ھىم مقىسودلارن نوروز بىك دن كىلوب صورامىشلاردر. بوكشى بىرىلدىن آرتىغراق خانلىق ايتىكچاچ بونى ھىزىر خان ئولتۇردى.

۱۸ - كىلدى بىك خان

بو ھىم نوروز بىك خان كىبى يالغاندىن جانبىك خان اوغلىمىن دىه دعوا قىلوب سىرايغە خان اولدى. اما اوزى جانبىك خان اوغلى اولمىشدر. آرزو قىلغۇدە خان اولوب طورغاچ ۷۶۳-نچى يىلدە ئولتۇرلمىشدر. شول كوندىن صوڭ سىرايدە جوچى خان نىڭ باتوخان (ساين) غە باشقە اوغلىنىڭ نىسلىدىن خانلار اولماشلادى.

شیبان بالالری

سرایده (صاین) بالالری آراسینه تورلی اختلاف طنچسزلق باش باشتاقلق نوشوب ، هر وقت نزاع وجانجال چغاروب برسن برسی ئوتوروب تلف ایدوب توزلوب بتکاچ آلار اورنینه جوجی خاننڭ بشنچی اوغلی آق^(۱) اوردا خانلری شیبان نسلنن سرایده خانلار اولاباشلای بولار تاتار خانلری تاریخنده شیبانیه دیه ذکر ایمله در.

۱۹- حضر خان بن ابراهیم خان

حضر خان بن ابراهیم خان بن فولاد بن منگوتیمور بن بادا قول بن جوجی بوقا بن بهادر خان بن شیبان خان بن جوجی خان بن چنگز خان در . بوکشی یالغانچی نوروزبک خاننی ئولتروب ۷۶۰ نچی یلده سرایده بتون جوجی اولشیننه خان اولدی . بلغار و سرای شهرلرنده بونڭ اسمنه آچه صوغلمشدر . ۷۶۲ نچی یلده بوکشنی اوزینڭ اوغلی تیمورخوجه خان ئولترمشدر .

۲۰- تیمور خوجه خان بن حضر خان

تیمور خوجه خان آناسن ئولتروب (سرای) غه خان اولسهده فقط بش جمعه قدرگنه تختک اولتروب ، مهای میرزا اسملی بر بهادر طرفندن سرایندن قووب چغارلای هم ئوتزلدی . موندن صوڭ سرای دولتینڭ شوکتی یوغالدى (بیردی بیك) خانندن بوزلوب قالغان حکومت شیبان

(۱) بو آق اوردا حاضرگی کونمزده اولان خان اورداسی توگلدر. آق اوردا جایق بویارنده ایدی .

بالالری ایله ده یخشیلاب توزله آلمادی بوکوندن صوڭ دشت (۱) قېچقده بېك كوب خانلار کیله، لکن آنلر بقون مملکتکه خان اولمای قایوسی برشهرگه، قایوسی فقط خان اسمن جبراً آلوب اوزاسمنه آچه صوقدرادر. شونڭ اوچون موندن صوڭغی خانلارنی ترتیب ایله گنه یازو ممکن توگلدن. چونکه بعض وقت ایکه اوچه و خانلق دعواسند اولمشلاردر. بولارنڭ تاریخغه یازارلق احوالریده معلوم توگلدن. فقط آچه لاردنغه آنلرنڭ بارلغی بلندهر.

۲۱ اوردا ملک خان

- ۷۶۲ نچی ییل لارده بونڭ اسمنه صوغلغان تنکه لربار.
 ۲۲ نچی عادل ممای خان. ۷۶۳ لرده بونڭ اسمنه آچه لار صوغلغان
 ۲۳ نچی مریدخان بن حضرخان ۷۶۳ لرده بونڭ اسمنه تنکه لربار
 ۲۴ میر فولاد خان ۷۶۴ لرده
 ۲۵ فولاد خوجه خان ۷۶۵ لرده
 ۲۶ جانبیک خان ۷۶۷ نچی ییل لرده وفات
 ۲۷ عزیز شیخ خان ۷۷۲ لرده وفات
 ۲۸ فولاد تیمورخان بن توقان ۷۶۸ ده بونڭ اسمنه تنکه لربار
 ۲۹ تولون بک خان ۷۷۳ ده تنکه لری بار

۳۰ - غیاث الدین بولماک خان

بولماک خان ۶۷۱ نچی ییلده تختکه اولتوردی. بونڭ زماننده مسکو کنهزی (دیمیتری بن دانسکوی) تاتارلارنڭ ضعیفله ندکن کورگاچ، بارچه روسیه حکمدارلاری ایله اتفاق ایدوب حسابسز عسکر ایله بولماک خان اوستینه صوغشقه کیلیدی. تاتارلارده كوب عسکر ایله چغوب (دون)

صوی بوینده ایکی عسکر بیک قاطی صوغشدیلار. اتفاسزلق ایله
نیچه گه آیرلمش تاتارلار بوضوغشده مغلوب اولوب عسکر باشی اولان
مای میرزا قاجوب قریم طرفینه کیتدی .

اوشبو کون روسلار تاتار خانلاری قولندن اچقندیلار فقط
کیله چکده ذکر ایدله چک (توقطامش خان) غنه یا گادن اطاعتکه کیتدی.

۳۱ نچی آلب خوجه خان ۵۷۷۵

۳۲ چرکاس بک خان ۵۷۷۶

۳۳ غیاث الدین آغا بک خان ۷۷۷ لرده

۳۴ بازارچی خان ۷۷۷ لرده خان اولدی.

.III

روس خان بالالاری

سرای شهرنده (صاین) بالالاری بتکاج شیبان بالالارندن کوب کشی
خان اولمش ایدی. موزندن باشقه سرای ده یفه (روس خان) بالالارندنه
کوب کشی خان اولمشدر. بوایسه اوچنچی کره خانلار آیرماسی
اولادر. آنلار اوشبولاردر.

۳۵- روس خان بن باداقول

روس خان بن باداقول، بن توق قل خوجه، بن کونچک، بن ساریجه،
بن اوز تیمور، بن توقای تیمور، بن جوجی خان بن چکغز خاندنر.
بوکشی اولده (آق اوردان) حاکمی ایدی. ۷۶۳ نچی یلده سرای غه
کیلوب خان بولدی. اون سیکز یل تورلو فتنه آراسنده حکومت
سورگاج ۷۸۱ نچی یلده وفات اولمشدر.

۳۶ نچی توقطاغو خان بن روس خان
۳۷ - تیمور ملک خان بن روس خان

۳۸ - توقتامش خان بن توی خوجہ خان

سرای دہر کون برخان توشوب ایکنچسی تختکہ منوب باشسرلانوہ طوراً باشلاغاچ، آق اورددا خانلارندان (توقتامش بن توی خوجہ خان بن توق قل خوجہ بن کونچک بن ساریجہ بن اوز تیمور بن توقای تیمور بن جوجی خان بن چکغز خان) سرای غہ کیلوب بولدق سر خانلار قولندن ادارہنی آلوب بتون دشت قیچق غہ (جوجی اولشینہ) خان اولدی.

بو کشی افراط عقللی تدبیرلی ہرنرسہ گہ اقتدارلی اولوب، تاتار خانلارینگ ایگ معتبر وشہرتلیلرندندر. سرای دہر کون خان نزاعسی ایلہ تاتار دولتی تمام بتہرگہ یقکن، روس لار تاتار قولندن بتونلہی چقغان، چکغز بالالارینگ شہرتی یوغالوب مملکت خراب بولورغہ طورغاندا (توقتامش خان) ۷۸۱ نچی یلدہ تیمور ملک قولندن خانلقنی آلوب تاتار مملکتن ادارہ قیلا باشلادی. تاتارلار قولندن اچقندق دیہ طورغان روس لارنی یاکنان تاتار خانلارینہ اطاعت ایدہرگہ مجبور ایتمدی. اوزبک جانبک خانلار زمانندہ غی کبی روس کئہ زلری ینہ آور نالوقلار تولی باشلادیلار. ایران طرفارینہ سفر ایسوب تیریزنی فتح قیلدی. آقصاق تیمورنگ تخت پای اولان سمرقند شہرنی دہ آلدی.

حاصل اولہرگہ یوزتوتقان تاتار دولتن یاکنان ترگزوب صاین زمانی کبی دنیادہ برنجی دولتلر جملہ سنن قیلدی. فقط (ادکومیرزا) اسمند بر خاندن توقتامش یانندن قاچوب، آقصاق تیمورنی قوتورتوب ۷۹۳ نچی یلدہ حسابسز عسکر ایلہ سرای غہ آلوب کیلدی. توقتامش خان دہ کوب عسکر ایلہ قارشو چقسادہ. اولک قول امیرلرندن ینہ برہو یوق نرسہ اوچون دعوا

ایدوب، اوزینڭ قوم وقبیلەسون ایەرتوب عسکردن آیرلوب، بیچارا توقتامشڭ قاناطن صفدروب دشمان آلدینە صوغش میداننە یالغزن قالدردیلا. شویله ایسەدە توقتامش خان اوزینڭ تدبیرلکی آرقەسەنە تیمور ایله ایسکیتکیچ روشدە صوغشیدی. لکن سوڭرە ییڭلوب بر آز عسکری ایله قاچوب پولشە مملکتینە باروب سینمیشدر. (حاضرده پولشەدە روس نلی ایله سویلە شوچی تاتارلر توقتامش خاننن قالما تاتارلاردر.) آقصاب تیمور توقتامشنى قاچرغاج سراي بلغار قزان اطرافلارن طالاب یولاب یاقوب یاندروب خلقنى آصوب کيسوب ترلەى کوموب، بتون دنیاغە بیوک شەرت قازانمش تاتار دولتن تمام ھلاک ایدوب، بوزوب پیر توزدروب چیکرنگە توشکان ایگنلک کبی یاصاب اشدن چغاروب، خصوصاً دشمانلارغە یوتوملق ایدوب کیتمشدر. (مونه بو کونگە قدر بزم تاتارلار، خصوصاً ترکستان خلقینڭ «اییر تیمور حضرت» دیە یورگان کشیلرینڭ یمشی شولدر.)

توقتامشدن سوڭ ادکو خائن آزغان توزغان تاتارلارنى جینیوب روس خان بالالرننن (تیمور قطلغ) نی سرايغە خان ایدوب توقتامش ایله اون آلتی کرە صوغشوب هر قایوسندە مغلوب اولوب قایدادر، قاچمش بوغالمش اییدی. ایکی یلدن سوڭ آڭسزدن هجوم قیلوب توقتامش خاننى اوتروب، بتون مملکتنى اوز تصرفینە آلوب خانلرغە اسمگنە بیروب طور ورایدی. توقتامش ۷۹۸ نجی سفەدە وفات اولدی. آنڭ اولوی ایله (۷۹۹ دە) روس خانلارننن واسیلی قزانغە کردی. بووقت قویرچق خان اییدی.

(آقصاب تیمورنڭ ھلاکتینن سوڭ تاتار دولتی جیدگە آیرلمیشدر. لکن بز آنارنڭ بارندە بیان قیلمايمز بو کتاب درس کتابی اولوب مکتب ابتمائیلەر اوچون گنە یازلنقی اوچون ۰۰۰.)

۳۹ قويرچق خان ۷۹۹ گه قدر صاغ ایدی .

۴۰- تیمور قطلغ خان بن تیمور ملك خان

توقتامش ایله آقصاق تیمورنڭ صوغشندن صوڭ ادکو میرزا قوم قبیلہ فی جنوب (آیاق اورنینه تویاق) دیگان کبی توقتامش اورنینه بوکشینی خان قیلدی . اما امور مملکت ادکونڭ اوز قولنده اولوب خانلارغه اسمگنه بیرله ایدی .

۴۱ بیک بولاظ خان بن تیمور ملك خان ۷۹۸ دن ۸۰۲ گه قدر .

۴۲ شادی بیک خان . ۸۰۳ دن ۸۱۰ گه قدر خان بولدی .

۴۳ فولاد تیمور خان بن تیمور قطلغ خان ۸۱۰ دن ۸۱۴ گه قدر بلغارده بونڭ اسمنه صوغلمش آچهلار بار .

۴۴- تیمور خان بن تیمور قطلغ خان

۸۱۳ دن ۸۱۵ گه قدر بونڭ اسمنه بلغارده صوغلمش آچهلار بار . توقتامش خان دن صوڭ اولغان خانلارنڭ هر قایوسی ادکو میرزا قول آستنده اولوب خانلقدن فقط اسمگه رضا اولوب طورالار ایدی .

اما بو تیمور خان شجاعت اییهسی صاحب همت ناموسلی برغیور کشی ایدی . شونڭ اوچون (بن اوزم اوگوز، نیگه بوزاوغه اییه ریم) دیه خائن ادکو میرزاغه اطاعت قیلماي قارشو صوغشوب هر ایکایو تانی اولمشلاردر .

۴۵ براق خان بن قويرچق خان، قزاق خانلارینڭ باباسی اولادر .

۴۶ درویش خان بن براق خان

۴۷ چکره خان بن درویش خان ۸۱۷ ده بلغارده حاجی طارخانده

مونڭ اسمنه صوغلمش آچهلار بار .

۴۸ الوغ محمد خان بن تیمور خان

الوغ محمد خان ۸۲۲ نچی یلده سرای غه خان بولدی. بونک خان وقتنده مسکه و کنهزی (واسیلی) وفات بولغاچ اوغلی کچی واسیلی ایله یوریه بن دیپیتری هر ایکسی تخت اوچون داو لاشوب سرای غه محمد خان حضورینه صلح قه کیلگان لرایدی. محمد خان واسیلی نی تختکه اولتورتوب ببهردی. (بو کشینک باشقه واقعه سی قزان خانلارن بیان قیلغانده کیلور.)

۴۹ نچی کچک محمد خان بن تیمور ملک خان. آغاسون سرای دن قووب چغاروب خان اولدی. ۸۳۹ دن ۸۷۷ گه قدر.

۵۰ کچی احمد خان بن کچک محمد خان

۵۱ سید احمد خان بن کچی احمد خان ۸۸۹ گه قدر خان بولدی.

۵۲ سید محمد خان بن سید احمد خان

بونلاردن باشقه ینه ادکو میرزا وفات بولغاچ، توقتامش خان اوغلاریده ۸۱۵ نچی یلده خانلق دعواسینه توشمشلر آلاشبولارد.

۵۳ جلال الدین خان بن توقتامش خان (۱۴) آی خان بولدی.

۵۴ کریم بیردی خان بن توقتامش خان بیس آی خان اولدی.

۵۵ جبار بیردی خان بن توقتامش خان

۵۶ کبک خان بن توقتامش خان ۸۲۷ لرده

۵۷ قادر بیردی خان بن توقتامش خاندر.

(بولارنی یازودن مقصود باری بوییرده اولغان خانلارنک صانن کوسترودر بولارنی ترتیب ایله یازوده ممکن توگل، چونکه آلارنک قایوسی اوچهو دورتهو بروقتنده دشت قچقنده خان اولمشلاردر.)

سرایده آخر خان

۵۸ - شیخ احمد خان بن کچی احمد خان

آقصاق تیمور فتنه سندن صوڭ تاتار دولتی تمام چوالوب اوز آرا قیناش اوترش اولوب بوتالوب طور باشلاغاچ، روس کفه زلری تاتار خانلغن طانمی باشلامشلار ایدی ۹۰۸۰نچی یلده شیخ احمد خان روسلارنڭ اولدن هر ییل بیره تورغان جزیه لرنی صوراب مسکه و شهرینه ایلچیلر یبهردی .

اول زمان مسکه و کفه زی اولان اوچنچی (ایوان)، سرای خانینڭ مکتوبن آیاق آستینه آتوب طابقاب (۱) حقارت قیلوب ایلچی لرنینه ئوتروب، فقط برسن گنه قایتاروب یبهردی .

بو حال احمد خانغه معلوم بولغاچ اولده روسیه گه سبق بیرمک اوچون کوب عسکر ایله (سرای) دن چغوب روس ییرینه کروب اوچراغان برییرنی همه سن طالب ، حسابسز غنیمت مالی، بیک کوب اسپرلر آلوب (اوغر) صووی بویینه قدر کیلیدی .

شول پیرده روسلارنڭده حسابسز عسکرلری، تاتارلارغه قارشو کیلوب ایکی عسکر قیامت قوبتارب صوغشدیلار . آخرنده شیخ احمد خاننڭ عسکری بیگلوب نارمار اولدی .

شیخ احمد خان اوزی روسلار قولینه توشوب، آندن قاچوب قوتلسه ده ینه توتولوب ئولترلمشدر .

شیخ احمد خان دن صوڭ (آلتون اورد، الوغ اورد) اسمن آلوب

(۱) تاتار خانلاری طنج طورغانده روس کفه زلری آلارنڭ مکتوبن بر نیچه چاقرم قارشو چغوب آلا لار ایدی

بتون دنيياغه مشهور اولان «سرای» دولتی تمام منقرض اولوب، تاتار دولتی قزانده، قریمه، استرخانده غنه قالدی .

سرای

تاتارلارنڭ پایتختی اولان سرای شهری، برکه خان زمانده (۱۳۸۱ لرده) بناء قیلنوب ۹۰۸ نجی یلده یعنی ایکی یوز یتمیش یللار کمال شوکت ایله بوزماننڭ پاریژ، لوندن لاری کبی بتون دنيياغه مشهور اولوب عمر سورگاچ، تاتار شاه زاده لرینڭ باشسرلغی، و آقصاب تیمورنڭ (۱) فتنه سیله بوکون منقرض بولدی .

آنده اولان تاتار خانلاری نیچه ملتنی اوز قوللارنده توتالار. روس کفه زلرینڭ هر قایوسی تاتار خانلارینه بوی صنوب، تاتار خانلارینڭ امرین باشقه مملکتلرینه خانده اولا آلیمیلار، تختکه چغار اوچون سرايغه کیلوب خانین رخصت آلالار، هر یل بیک کوب آنچه لار وهدیه لر بیره لر ایدی .

سرایین خاننڭ برکشیدی مسکه وگه کیلسه، مسکه و کفه زی بره استانسه قدر بیرگه جیه وله ب قارشی چغا ایدی .

شوندای شوکتلی بر مملکت اتفاقسزلوق سببلی آز وقتده تمام منقرض اولوب، (سرای) اسمی تل لرده ده قالما دی .

بو کون آنڭ خرابه سنده سریف اسمنده کچک بر نیمس قریه سی بار (سرای) دن اوزگارتوب سریف دییلگن اولسه کیره ک والله اعلم .

(۱) تاریخلارغه قارالسه آقصاب تیمور قدر مسلماننه ضرر ایدوچی هیچ بر کافر اولدقی بو قدر .

قران خانلغى

مشهور قران شهرن (قران) ديه آتاونڭ سببن بعضلار قران اسملى خان(۱) بناء قىلغان اوچون، وبعضلار قران اسملى صو (كازانكه) ياننغه اولدق اوچون دىرلر. يوقارىده سويله نيمش روس خان بالالار ندىن (۴۸ نچى رقمىگى) اولوغ محمدخان بن تيمورخان ۸۴۰ نچى يىلده انسى كچك احمد خان طرفندن سرايدىن چغارلغاج، تول گوبيرناسنده (بيلو) اسملى اورنغه باروب اوتورمىش ايدى. اول زمان بويىر روسيه كنهزى اوچنچى واسىلى قولنده ايدى. بو واسىلى اولوغ محمد خاننڭ ياردميله گنه مسكه وگه پادشاه اولدقندن، اولوغ محمدنى باشتا بيك ياراتوب حرمتلهب آلسهده، اولوغ محمدخان آنك قىشلار اوچون بوزدن اويولار ياصاغاج، بعض برهولر بوكشى بزرگه كويىن معلوم بولغان تاتار بالاسى بيت، بوكون بوزدانغنه اويو ياصاسهده ايرتهگه طاشدىن ياصار ديه، كنهز واسىلىنى قوطرتدىلار. كنهز، خانىن كورگان اولگى حرمتنى اونتوب قوطرتوچىلار سوزينه قاراب، اولوغ محمدخاننى اول يىردن قوار اوچون، شماكو ايله قزل ميطرى ديگان كشىلرنى باشلىق ايدوب قرق برمڭ عسكر يبهردى.

الوغ محمدخان يازغه قدر گنه اولسهده شوندى توررغه نى قدر يالئوب يالواروب كوب آقچلار وعده قىلوب صوراسهده، روسلار رخصت ايتىمى (بيلو) دن كينه رگه كوچله دىلر. خاننڭ كيتىمى چاراسى قالمىغاج، ايكى ركعت نماز اوقىوب اوزينڭ ياننده اولان اوچمڭ عسكرى ايله روس عسكرينه هجوم قىلوب، روسلارنڭ ۴۱ مڭ عسكرلردن تارمار قىلوب قاچىرب كوب قراللار آزقلار آلوب، خرابه حالنك اولان (قران) شهرينه كىلوب آغاچدىن بنالار ياصاب شوندى اورناشدى.

اول طرفه اولان خلق اؤل بلغار خانلاری قولنده اولان ترک لر
ایدی . محمد خان آنده بیبرله شکاچ آغا بیعت بیروب تاتار اسینه آلارده
کردیلر .

الوغ محمد خاننک قزانغه اورناشدی اطرافقه معلوم بولغاچ استرخان
قریم اطرافنده اولان تاتارلار آنک یانینه جینالوب قزان دولتی قوت
تابدی . سرای آلتون اوردای ، الوغ اوردای ، دولتی بتوگه یوز توتدی .
مونه شول کوندن یعنی ۸۴۰ نجی یلمن قزانده مستقل خانلار
ارلا باشلادی .

قزان خانلاری

۱ نجی الوغ محمد خان بن تیمورخان

الوغ محمد خان بن تیمورخان بن قطلغ تیمورخان بن روس خان
بن باداقول خان بن توق قل خوجه بن کونجک بن ساریجه بن اوز تیمور
بن توقای تیمور بن جوجی بن چکغز خان ۸۴۰ نجی یلده ایگ اؤل قزانده
مستقل خان اولمشدر . قزانده انقلاب خان بولوب آلاغاچ ۸۴۳ نجی یلده
روسیه اوستینه باروب مسکه و شهرینه . یتکاچ کنه زواسیلی مسکه و دن چغوب قاچدی .
محمد خان اون کون مسکه و نی قاماب طوروب اطرافن یاقوب یاندر ب
کوب غنیمتلر آلوب ، روسلار ایله کیلوشوب صوغش راصخودلارن
توله توب زور اولجا ایله قایتدی . ۸۴۹ نجی یلده محمود و یعقوب اسملی
ایکی اوغلن باش ایدوب کوب عسکر ایله ینه روسیه اوستینه بیهرمش
ایدی . روسلارده بولارغه کوب عسکر ایله قارشو چغوب (یفیهوف)
چیرکوی یاننده بیگ قاتی صوغشوب ، روسلار تمام ییکلوب قسچوب
توزلدیلار . تاتارلار غالب اولوب کنه زواسیلینی اسیر آلوب نیزنیگه
اولوغ محمد خان حضورینه کیتردیلر . (بووقت الوغ محمد خان نیزنیده

قشلامش اییدی) الوغ محمد خان واسیلینی منگوگه یاووب (حبس قیلوب) مسکه و دولتن اولگی کبی ناتارلار قولینه قاراتوب هر ییل جزیه بیرونی شرط قیلو فرضنده تورغانده ، قزانغه علی بک اسملی برسی هجوم ایده ایمش دیگان خبرنی ایشکاج ، اییدی اول اشکه وقت فرصت ایتمی دیه هر ییل بر مقدار آنچه توله و شرطی ایله کنه زواسیلینی آزاد قیلوب یبهردی . شول کوندن صوگ الوغ محمد خاننک هیچ برحالی معلوم توگل ، حتی قایده وقایو وقت اولد کیده تاریخه یاشرندر .

۲ - محمود بن محمد خان

محمود خان یاش وقتنده روسلار ایله کوب صوغشلار قیلوب زور قوت بهادر لقلار کوسترد کندن ، خان اولغاچ طنچ طور مشدر . ۸۵۵ نچی یلده جیدی یوز کشسی استوک شهرینه باروب شهرنی قاماب طوروب کوب مال آلوب قایتمشلار . موندن صوگ موروم هم ولادیمیر اطرافینه باروبه کوب مال غنیمت آلوب قایتدیلار . محمود خان ۸۶۷ نچی یلده وفات اولمشدر .

۳ - خلیل خان بن محمود خان

محمود خان وفات اولغاچ بیرینه اوغلی خلیل خان تختکه اولتوردی بو کشینک نیندی اشلرده اولدی تاریخه معلوم توگلدر . ۸۷۲ نچی یلده بونک اوستینه برادری ابراهیم خان بن محمود خان هجوم ایسوب تختنی بونک قولندن آلوب اوزی خان اولمشدر .

۴ - ابراهیم خان بن محمود خان

ابراهیم خان زمانده ناتارلار (سرای) داغی کبی ینه خانلق ایله اوینی باشلادیلار .

قزان بيك لرندن (توره لرندن) عبدالمؤمن اسملى برسى، روسيه ده سورلوب يورى طورغان قاسم بن محمد خانغه، سيني خان ايده مزديه ابراهيم خانندن زارلنوب باشرن خط يبه رمش ايدى .

قاسمده بو خبرنى ايشتو ايله خانلىق دعواسينه توشوب اوزينه ايهرگان فتنه چى تانارلارنى عسكر ياصاب، بوغنه آزبولسه مسلمانلارنى صويارغه روس كنه زى ايوان واسيلويچندن ياردمگه كوب روسلار آلوب قزاننى صرغشوب آلو نيتيله (زويه) قلاسينه كيلوب يتدكلرنده، ابراهيم خانده كوب عسكر ايله قاسم خاننىڭ عسكرينه قارشو طوروب ايدلن او تكه رمش لدر .

بو وقت كوز بيك صالحن هم بلچراق اولدقندن قاسم وروس عسكر لرينه اش بيك مشكل اولوب آچلىق وصالقنلقتن بيك كوب كشىلرى قردى . آزقنىڭ يوقلغندن تقوا روسلارده ئولگان آت ايتى آشارلار ايدى .

برنيچه كونن صوڭ تمام خراب اولوب كوب قورالارن طاشلاب كيتدىلر .

ابراهيم خان اون توقز يىل حكومت سورگاچ ۱۸۹۱نجى يىللارده وفات اولمشدر .

۵ - الهام خان بن ابراهيم خان

ابراهيم خان وفات بولغاچ، اوغلى الهام خان تختكه اولتوروب، مملكتنى اداره قىلا باشلادى .

بونىڭ زماننده روسلار ينه كوب عسكر ايله قزانغه كيلوب (زويه) قلاسى ياننده بيك قاتى صوغشوب تانارلار بيكلىگاچ الهام خان قچوب قزانغه كىلگنده شهر قابقه سن آچوب اولسگرتنه آلمادقلارندن روسلار

قروپ كیلوب اوزن خاتونن بالالارن هم آناسی صوفیه ایله برادرن
اسیر قیلوب وولوغداغه آلوب كیتدیله.
آناسی هم اوزی شونده وفات اولمشلاردر.
توقز یل خانلق قیلیمش اییدی.

۶ - محمد امین خان بن ابراهیم خان

محمد امین خان ایچم خان دیه مشهور اییدی.
بو كشی الهام خان ایله وولوغداغه اسیرلکده اییدی. آنندن
قایتوب قزانغه آغاسی اورنینه خان اولغاچ، جیگه سینی نكاحلانمش
اییدی.

بو خاتون افراط غیرتلی وحمیت صاحبه سی اولدغفنن، اسیرلک
انتقامن آلور اوچون محمد امین خاننی روسلار ایله صوغشغه اونلاب
كوب كرهله صوغشوب كوب روسلارنڭ ئولمینه سببچی اولمشدر.
ایچم خان زماننده تاتارلار ینه انقراضغه (بتوگه) سببچی اولان
اوینلارنی اوینی باشلادیلار.

خلق آراسنده اتحاد، اتفاق بقوب هر وقت یوق نرسه لر اوچون
اوز آرا شاشو کیلوب بوزق نیتلر ایله خان آالشو سوداسینه كرشوب،
توغریلق ایله توقز یل خانلق ایقان ایچم خاننی اورنندن توشروب
نوغبای اورداسندن (۷ مامق خان) اسمنده برهونی قزانغه كیتروب خان
ایتمدیله.

بریلین صوڭ موناردنده طویوب، آنی توشروب اورنینه ۸نجی عبد
اللطیف بن ابراهیم خاننی، خان ایتمشله اییدی.

بیش ییلین صوڭ مونیده توشروب ینه اولگگی ایچم خاننی تختکه
اولتورتدیله.

ایجم خان بو صوغخی اولتور شنده اون جیدی یل خانلق قیلدی .
 ۶۵ مڭ عسکر ایله روسلار اوستینه باروب صوغش قیلوب کوب
 غنیمت مال واسیرلر آلوب قایتدی .

ایجم خاننڭ آناسی، ایری ابراهیم وفات بولغاچ، قریم خانلارندن
 مڭلی گرای خانغه نکاحلانمش ایدی. آناردن صاحب گرای خان توغدی.
 ایجم خان وفات بولغانده، آناسینڭ اوغلی اولان مذکور صاحب
 گراینی قزانغه خان ایدهرگه وصیت قیلوب قالدردی.
 ۹۲۰ نچی یلده وفات اولمشدر.

۹ - صاحب گرای خان

صاحب گرای خان بن مڭلی گرای خان بن حاجی گرای خان بن غیاث
 الدین خان بن تاشتیور خان بن محمد خان بن حسن خان بن حینه
 بن تولک تیمور بن کنجک بن اوز تیمور بن توقای تیمور بن جوجی
 خان بن چڭغز خاندنر . (۱۲) بابادن صوڭ چڭغزگه بیته در .

ایجم خان وفات اولغاچ روسلار اوزلریغه موافق اولان شاه علی
 اسملی برهونی خان کیرماندن یبه رمشدر ایدی . بوکشی قزانغه کیلوب
 خانلق دعوا قیلسهده قزان تاتارلاری بوکنا رضا اولمای ایجم خاننڭ
 وصیتی بوینچه قریمدن صاحب گراینی صورارغه ایلچیلر یبه ردیلر . اول
 وقت قریمده صاحب گراینڭ توغان قرندهشی (محمد گرای) خان ایدی .
 محمد گرای خان قزانندن کیلگان ایلچیلر ایله صاحب گراینی هم آڭنا
 یولداش ایدوب برادرینڭ اوغلی صفا گراینیده قزانغه یبه ردی .

بو وقت قریم خانلاری استانبول سلطانلارینڭ قارامقنده اولوب
 خطبهنی آلا اسمنه اوقیلار ایدی . صاحب گرای قزانغه خان اولوی

ایله قزان قریمغه توتاشوب، استانبولنڭ بر آیرم کیسه گی کبک اوله رق
خطبه لرده ترک سلطانلارن مدح ایده لر ایدی .

صاحب گرای خان دورت یللار قزانده خان اولسه ده قزان
تانالارینڭ شاوشو جانجال وفتنه لرینه صبر ایده آلمای ، قزانغه اوزینڭ
قریمدن آلوب کیلگان صفا گراینی خان ایدوب، حاجغه بارام دیه قزانن
چغوب کیتوب استانبولغه باروب سلطان سلیم یانینه اورناشدی . آنده
برنیچه یسلار طورغاندن صوڭ قریمغه محمد گرای خان اورنیفه خان
ایدوب بیه رلمشدر .

۱۰ - صفا گرای خان بن محمود گرای خان

بن مکی گرای خان

صفا گرای خان قزان خانلارینڭ الوغ و معتبرلرندندر . آنڭ
زماننده قزان معهور و مترقی مملکتلر جمله سنن اولمش ایدی . اول
اوزینڭ یکر می بریل حکومت سورد کنده قزاننی دشمانلار هجومندن
آزاد ایتمش ایسه ده ، وجدانسز شهزاده لر آڭا طنچلق بیرمه دیلر .
چیدی یل قزان خلقن یخشیغنه اداره قیلغاچ ، روسلار یاردمی ایله (جان
علی بن الله یار) اسملی برسی بونڭ تختن طالاب آلوب دورت یل
خان اولوب طورغاچ ، قزان خلقی آنی تختن تشورب قووب بیه ردیلر .
بوکشی مسکه و گه باروب روسلاردن بیه یاردم آلوب قزانغه کیلمکچی
اولسه ده ۹۴۲ هجری یلده روسلار طرفدن شونده فوتولمشدر . بووقت
ینه صفا گرای خان تختکه اولتوروب ان بریل قزاننی اداره ایتکاچ ،
روسلار (شاه علی خان) اسملی برهونی کوچلهب قزانغه خان ایتمشدر .
لکن قزان خلقی بره آیدانوق شاه علینی توشروب قووب ،
بیرینه بینه صفا گرای خاننی خان ایتدیلر . بو اولتورشنده صفا گرای اوچ

یل خانلق ایدوب ۹۵۶ نچی یلده قزانده وفات اولوب بیشکده صبی بالاسی غنه قالدی .

۱۱ - اوتتمش گرای خان بن صفا گرای خان

صفا گرای خان وفات اولغاچ قزان خلقی باشسز توتقاسز قالوب اطرافن فتنه چلغاب آلدی . صفا گرای خاننڭ اوتتمش گرای اسملی بیشکده گی اوغلینه خان اسمن بیری دیلر . اما امور مملکتنی صفا گراینڭ خاتونی سیون بیکه بنت یوسف اداره قیلور ایدی . (حاضر قزانده کریپیچ اچنده اولان « خان مسجدی » دیه مشهور قزل مناره نی سیون بکه بناء قیلدی دیرلر) قزان خلقی اطرافلارنده اولان قوتلی دشمنغه بیشکده گی صبی ایله گنه مقاومت ایدو ممکن اولمادقنی او ییلاب، قریمغه خان صوراب ایلچی ببهردیلر .

اول وقت قریمده قزانن کیتتمش صاحب گرای خان حکومت ایده ایدی . مذکور صاحب گرای قزانلارنڭ مکتوبن آلغاچده، استانبولده سلطان سلیمان یانفده اولان دولت گرای بن مبارک گرای بن مگلی گرای خاننی قزان خانلغینه معقول کوروب، شول حقه استامبولغه سلطان سلیمانغه خدیجه روی .

لکن سلطان یاز ^{رسولدن} ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰

(پاشالار) صاحب گرای خاننڭ تونویلیق ایله یازلمش مکتوبن تیرسکه یوللاب. «صاحب گرای خان، برادرزاده سی اولان دولت گراینی، قریمغه خان بولورندن قورقوب، حیله ایله اوزندن یراق پیگره ببهرمکچی بولا ایکن» دیه سلطانغه که کری فکریلر بیروب ۹۵۸ نچی یلده دولت گراینی قریمڭ اوزینه خان ایدوب ببهروب، قراننی خانسز خرابه حالنده قالدردیلر .

صاحب گرای ایله دولت گرایده (ایکی تکه باشی بر قزانغه صیما دقمن) توبه له شوب تافی اولدیلار.

باشسز خوجه سز قالمش قزانده تافی اولوغه یوز توندی .
بوکنا سبب ایسه سلطان سلیمان و آنک وزیرلری اولدی .
اوشبو وقتده روسلار ینه شاه علی نی قزانغه کوچلهب خان ایدوب
(سیونبیکه) نی ایرکسز شاه علی گه نکاحلادیلر .

اوتهمش گراینی مسکه و گه آلوب کیتوب چوقندرب آلیکساندر
دیه اسم قویدیلار .

بونوبتده (شاه علی) یل یارم قدر خان اولوب طورغاچ، قزانلار
آنی قووب ببهردیلر .

(شاه علی قزانغه اوچ کره خان اولوب کیلسه ده، قرار ایته آلمادی .
شونک اوچون یاوز و بولماس نرسه نی شاه علی قارغاغان دیرلر .)

استطراد

بو تاریخدن آکلاشلقینه کوره (گرم) ای بزم بیرگه فرمدن کیلمشدر .
تاتار خانلارینک الوغاری آرنده هیچ ~~تاتار~~ خا ~~تاتار~~ ایدی .
بو سوزنک تاتار اسملرینه ~~تاتار~~ نک سبی طالب الوغاری (مجریه دن
صوک قریده خان اولان ~~تاتار~~ شاه ~~تاتار~~ آلی ~~تاتار~~) قبیله ~~تاتار~~ قوولدی نام برسینک
تریه سنده اوسمش ~~تاتار~~ ایسلا ~~تاتار~~ نه یا ~~تاتار~~
مذکور دون ~~تاتار~~ حاجدن قایتوینه ~~تاتار~~ ~~تاتار~~ خاتنک بر ~~تاتار~~ اوغلی اولغاچ ،
دولت کیلدینک حاج و قیبه سون تذکیره اوچون، غیاث الدین خان بالاسینه «حاجی گرای»
دیه اسم قویدی .

شول کوندن قریم خانلاری بالالارینه گرای انظن اسم ایته باشلادیلار .
ایندی ۹۲۰ نچی یلده ایجم خان، خان اولغاچ قزانغه قریمدن صاحب گر ای خان
کیلوب تختک اولتوردی .

شول كوندن صوكت بزم قزان خلقىده خانلارنىڭ اسىندىن جزء اولان گراى
لفظىن تىركا اسملىرىنى قوشا باشلايدىلار.
مثلا: محمد گراى احمد گراى شاه گراى دىرلر.

قزان دە آخىر خان

۱۴ - يادكار خان بن قاسم خان

قزان خلقى قىرىمىن خان كىلونى كىتوب كىتوبىدە، آندىن ھېچ بىر
خىبر اولماغاچ، شاه على نى قووب چىغاروب استىرخانىدىن يادكار خاننى
صوراب آلدىلار.

يادكار خان بن قاسم خان بن سىيد احمدخان بن احمدخان بن
كچى احمد خان بن تىمور خان بن تىمور قىلغى خان بن على تىمور
خان بن قىلغى تىمور خان بن تومغان بن ابان بن اوز تىمور بن
توقاي تىمور بن جوجى خان بن چىگىز خان) دىمىك يادكار خان اون
اوپىنچى بابا ايله چىگىزگە توناشىدۇر.

بونىڭ زىمانىدا ئەلگى قارغالىغان (شاه على) روسلاردىن كىوب ياردىم
آلۇپ، زور عىسكىر ايله قزانغە صوغىشقى كىلىدى.

قزان خلقى بار قۇتلارنىڭ قىلۇپ روسلار ايله صوغىشسالاردا،
كوبىدىن قىينالۇپ ضەيىقلەنۇپ كىلگەنلىكى، آزالارنىڭ بىكۆسز جانىچال
وقتىنىلر اولغانلىقى، ھىم روسلارنىڭ عىسكىرنىڭ شاه على خان اولغاچ بىر
بىر مۇسلمان قول آستىدا قالولارنىڭ فىكرلە دىكلرنىڭ، روسلارنىڭ تورلۇپ قىلىش
قزان اوستىغىدا آغلوب كىلۇلۇرىنىڭ صىبر ايدە آلماي، (۹۶۱) توقۇز يوز
آلتىمىش بىرىنچى ھىجرى ۱۵۵۲ نچى مىلادى دىوالقىغىدا آيدىن كىتابىرنىڭ ايكىنچى
كۈنىدە قزان تىمۇر مۇسلمانلار قوللىنىش كىلىدى (انا للە وانا الیہ راجعون)

اون توقرى باشەر اولان يادگار خان صوغشده ييگلوب قاچسهده ايكي
بيسته آراسنده توتلمشدر.

بوکشيینی مرتد ديگان سوزلر بار والله اعلم . .

موندن يريل الك اوتهمش گراينيه ايكي ياشنده اولدق حالدده
چوقندرمشلار ایدی .

قزان

۸۴۰ نچي يل الوغ محمد خان طرفندن مستقل خانستوا بولوب
يوز يكرمی بر (۱۲۱) يل زور شهرت ايله عمر ايسوب اون دورت
پادشاهنى تختكه اوپرتوب حكم سورمش قزان دولتى وناتارسلطانتى
مذکور کون روسلار قولينه کروب خانلق اسمى تاتارلارنىڭ قولاغنده
قالماش .

حتى بوکون قزاننىڭ ايڭ معتبرتاتارى قزانده اولان خان مسجدى
وباشقه اثرلرن کوروب طورسهده، بروقت بوشهرده باباسى خان اولغاننى
بلمى، بلورگهده استهمى، ئه يتسه گنه آڭلامى، آڭلارغهده اويلاميدر
بيچارا

- (١٢) الْأَكْلُ فِي السُّوقِ دَنَاءَةٌ.
- (١٣) الْأَمَانَةُ تَجْلِبُ الرِّزْقَ وَالْحَيَاةُ تَجْلِبُ الْفَقْرَ.
- (١٤) أَنْزِلُوا النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ.
- (١٥) الْأَنَاءَةُ مِنَ اللَّهِ وَالْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ.
- (١٦) إِنَّمَا يَرْحَمُ اللَّهُ مِنَ عِبَادِهِ الرَّحْمَاءَ.
- (١٧) بِاللِّدَاخِلِ دَهْشَةٌ فَتَلْقَوُهُ بِمَرْجَبٍ.
- (١٨) بَرِّدُوا طَعَامَكُمْ يَبَارِكْ لَكُمْ فِيهِ.
- (١٩) بَعِثْتُ لَاتِمَّ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ.
- (٢٠) التَّاجِرُ الْجَبَانَ مَحْرُومٌ وَالتَّاجِرُ الْجَسُورَ مَرْزُوقٌ.
- (٢١) تَسْحَرُوا وَلَوْ بِحَبَّةٍ.
- (٢٢) تَصَدَّقُوا فَإِنَّ الصَّدَقَةَ فَكَاكُكُمْ مِنَ النَّارِ.
- (٢٣) تَصَدَّقُوا عَلَى أَهْلِ الْأَدْيَانِ كُلِّهَا.
- (٢٤) تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ وَعَلِمُوهُ النَّاسَ.
- (٢٥) تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ قَبْلَ أَنْ يَرْفَعَ.
- (٢٦) تَنْزَهُوا عَنِ الْبَوْلِ فَإِنَّ عَامَّةَ عَذَابِ الْقَبْرِ مِنْهُ.
- (٢٧) تَنْظِفُوا فَإِنَّ الْأِسْلَامَ نَظِيفٌ.

(٢٨) تَهَادُوا تَحَابُوا.

(٢٩) التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ.

(٣٠) جُودُوا بِحَدِّ اللَّهِ عَلَيْكُمْ.

(٣١) الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأَمْهَاتِ.

(٣٢) حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ.

(٣٣) الْحَرِيرُ وَالذَّهَبُ حَرَامٌ عَلَى ذُكُورِ أُمَّتِي.

(٣٤) حُبُّكَ الشَّيْءَ يَعْنِي وَيَصِمُ.

(٣٥) الْحَجُّ مِنْ أَعْظَمِ سَبِيلِ اللَّهِ.

(٣٦) الْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ.

(٣٧) حَرَمَةُ مَالِ الْمُسْلِمِ كَحَرَمَةِ دَمِهِ.

(٣٨) حَسَنُ الْخَلْقِ نِصْفُ الدِّينِ.

(٣٩) الْحَمْدُ عَلَى النِّعْمَةِ أَمَانٌ لِرِزْوَالِهَا.

(٤٠) الْحَيَاءُ لَا يَأْتِي إِلَّا بِخَيْرٍ.

(٤١) خَصْلَتَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي مُؤْمِنٍ الْبُخْلُ وَسُوءُ الْخَلْقِ.

(٤٢) خِيَارِكُمْ أَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقًا.

- (٤٣) خَيْرُ الْعِبَادَةِ اخْفَاها .
- (٤٤) خَيْرُ النَّاسِ اَنْفَعُهُم لِلنَّاسِ .
- (٤٥) خَيْرُ مَا اُعْطِيَ لِلنَّاسِ خُلُقٌ حَسَنٌ .
- (٤٦) الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كِفَاؤُهُ .
- (٤٧) الدُّعَاءُ مِفْتَاحُ الرَّحْمَةِ وَالْوُضُوءُ مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ وَالصَّلَاةُ مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ .
- (٤٨) الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ .
- (٤٩) الدِّينُ النَّصِيحَةُ .
- (٥٠) الدِّينُ هَمٌّ بِاللَّيْلِ وَمَدْلَةٌ بِالنَّهَارِ .
- (٥١) ذِكْرُ اللَّهِ شِفَاءُ الْقُلُوبِ .
- (٥٢) رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللَّهِ .
- (٥٣) رَبُّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا عَارِيَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ .
- (٥٤) رَحِمَ اللَّهُ أُمَّرَأَكْفِي لِسَانَهُ عَنِ اعْرَاضِ الْمُسْلِمِينَ .
- (٥٥) الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ ارْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمَكُمُ مَنْ فِي السَّمَاءِ .

(٥٦) رِضَا الرَّبِّ فِي رِضَا الْوَالِدَيْنِ وَسَخَطُهُ فِي سَخَطِهِمَا .

(٥٧) سَبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ .

(٥٨) سَافِرُوا تَصِحُّوا وَتَرَزَقُوا .

(٥٩) سُوءُ الْخُلُقِ يُفْسِدُ الْعَمَلَ .

(٦٠) سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ .

(٦١) شَرَارِكُمْ عَزَابِكُمْ .

(٦٢) شَرُّ الْبِلْدَانِ أَسْوَاقُهَا .

(٦٣) الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ .

(٦٤) الصَّلَاةُ الْخَمْسُ يَمْحُو اللَّهُ بِهَا الْخَطَايَا .

(٦٥) الصَّمْتُ زِينٌ لِلْعَالَمِ وَسِتْرٌ لِلْجَاهِلِ .

(٦٦) الصَّوْمُ جَنَّةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ .

(٦٧) صَوْمُوا تَصِحُّوا .

(٦٨) طَاعَةُ اللَّهِ فِي طَاعَةِ الْوَالِدِ وَمَعْصِيَةُ اللَّهِ فِي مَعْصِيَةِ الْوَالِدِ .

(٦٩) طُوبَى لِمَنْ شَغَلَهُ عَيْبُهُ عَنْ عَيْبِ النَّاسِ .

(٧٠) الظُّلْمَةُ وَأَعْوَانُهَا فِي النَّارِ .

- (٧١) الظُّلْمُ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.
- (٧٢) الْعَائِدُ فِي هَبَّتِهِ كَالْعَائِدِ فِي قَبْتِهِ.
- (٧٣) عَجَلُوا الْأَفْطَارَ وَآخَرُوا السُّحُورَ.
- (٧٤) عِدَّةُ الْمُؤْمِنِ دِينٌ.
- (٧٥) الْعِلْمُ لَا يَحِلُّ مِنْعُهُ.
- (٧٦) عِلْمٌ لَا يَنْفَعُ كَكَنْزٍ لَا يَنْفَقُ مِنْهُ.
- (٧٧) الْعَالِمُ أَمِينُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ.
- (٧٨) عَوَدُوا الْمَرْضَى وَاتَّبَعُوا الْجَنَائِزَ.
- (٧٩) الْغَيْبَةُ ذِكْرُكَ إِخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ.
- (٨٠) قَتَلَ الْمُؤْمِنِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ زَوَالِ الدُّنْيَا.
- (٨١) الْقَائِمُ بِسُنَّتِي عِنْدَ فُسَادِ أُمَّتِي لَهُ أَجْرُ شَهِيدٍ.
- (٨٢) قَصِّرُوا مِنْ أَمْالِكُمْ وَاجْعَلُوا آجَالَكُمْ بَيْنَ أَعْيُنِكُمْ.
- (٨٣) قَلَّةُ الْحَيَاءِ كُفْرٌ.
- (٨٤) الْقِنَاعَةُ مَالٌ لَا يَنْفَدُ.
- (٨٥) قَبْدٌ وَنَوَكَلٌ.

(٨٦) قِيمُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابَةِ.

(٨٧) كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا.

(٨٨) الْكَنْبُ يَسْوَدُ الْوَجْهَ وَالنَّمِيمَةُ عَذَابُ الْقَبْرِ.

(٨٩) كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ.

(٩٠) كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ.

(٩١) كُلُّ مُوَذٍ فِي النَّارِ.

(٩٢) كُلَّمَا طَالَ عُمُرُ الْمُؤْمِنِ كَانَ خَيْرًا لَهُ.

(٩٣) كَمَا تَكُونُوا يَوْمَئِذٍ عَلَيْكُمْ.

(٩٤) كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّ رَاعٍ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ.

(٩٥) كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ.

(٩٦) كَبَلُوا طَعَامَكُمْ يَبَارِكْ لَكُمْ فِيهِ.

(٩٧) كُلُّوا جَمِيعًا وَلَا تَفْرُقُوا فَإِنَّ الْبِرْكَتَ مَعَ الْجَمَاعَةِ.

(٩٨) لَا تَبِعْ مَا لَيْسَ عِنْدَكَ.

(٩٩) لَا تَبَاغُضُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَلَا تَنَافَسُوا وَكُونُوا

عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا.

(١٠٠) لَا تَتْرَكُوا النَّارَ فِي بُيُوتِكُمْ حِينَ تَنَامُونَ.

(١٠١) لَا تَجْتَمِعْ أُمَّتِي عَلَى ضَلَالَةٍ.

(١٠٢) لَا تُسَافِرِ الْمَرْأَةَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا مَعَ ذِي حَرَمٍ.

(١٠٣) لَا تَشْرَبُوا فِي آنِيَةِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَلَا تَأْكُلُوا فِي

صَحَافِهَا.

(١٠٤) لَا تَنْزِلُ الرَّحْمَةَ عَلَى قَوْمٍ بَيْنَهُمْ قَاطِعٌ رَحِمٍ.

(١٠٥) لَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَسْتَحْيِي.

(١٠٦) لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ.

(١٠٧) لَقِنَا مَوْتَنَا كَمَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.

(١٠٨) لِكُلِّ شَيْءٍ مِفْتَاحٌ وَمِفْتَاحُ السَّمَاوَاتِ قَوْلُ لَا إِلَهَ

إِلَّا اللَّهُ.

(١٠٩) لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ وَلِكُلِّ زَمَانٍ رِجَالٌ.

(١١٠) لَنْ يَفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ امْرَأَةٌ.

(١١١) لَا يَجْنِي جَانٌ إِلَّا عَلَى نَفْسِهِ.

(١١٢) لَا يَحْكُمُ أَحَدٌ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَهُوَ غَضَبَانٌ.

- (١١٣) لَا يَحِلُّ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ .
- (١١٤) لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا رَحِيمٌ .
- (١١٥) لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ جَسَدٌ غَدَى بِحَرَامٍ .
- (١١٦) لَا يَسِمُ الْمُسْلِمُ عَلَى سَوْمِ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ .
- (١١٧) لَا يَمْنَعَنَّ أَحَدُكُمْ هَيْبَةَ النَّاسِ أَنْ يَقُولَ الْحَقَّ .
- (١١٨) لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ .
- (١١٩) لَيْسَ مِنَّْا مَنْ غَشَّ .
- (١٢٠) لَيْسَ مِنَّْا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيُقَرِّ كَبِيرَنَا .
- (١٢١) لَيْسَ بِمُؤْمِنٍ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارَهُ غَوَائِلَهُ .
- (١٢٢) لَيْسَ الْمُؤْمِنُ الَّذِي يَشْبَعُ وَجَارُهُ جَائِعٌ .
- (١٢٣) لَيْسَ شَيْءٌ أَبْغَضَ إِلَى اللَّهِ مِنْ بَطْنٍ مَلَانٌ .
- (١٢٤) مَا أَزِينِ الْجِلْمُ .
- (١٢٥) مَا أَسْكَرَ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرَامٌ .
- (١٢٦) مَا أَحْسَنَ مِنْ مُحْسِنٍ .
- (١٢٧) مَا بَرَّأَبَاهُ مِنْ شَدَّ إِلَيْهِ الطَّرْفَ بِالغَضَبِ .

- (١٢٨) مَا تَشَاوَرِ قَوْمٌ إِلَّا هَدُوا.
- (١٢٩) مَدَارَةُ النَّاسِ صَدَقَةٌ.
- (١٣٠) مَدْمِنُ الْخَمْرِ كَعَابِدٍ وَثْنٌ.
- (١٣١) الْمَرْءُ فِي صَلَاةٍ مَا أَنْتَظَرَهَا.
- (١٣٢) الْمُسْلِمُ مِنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ.
- (١٣٣) الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ.
- (١٣٤) الْمُسْلِمُونَ إِخْوَةٌ لِأَفْضَلٍ لِأَحَدٍ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا بِالتَّقْوَى.
- (١٣٥) مَا عَالَ مَنْ أَقْتَصَدَ.
- (١٣٦) الْمُقِيمُ عَلَى الزِّنَا كَعَابِدٍ وَثْنٌ.
- (١٣٧) مَكَارِمُ الْأَخْلَاقِ مِنْ أَعْمَالِ أُمَّلِ الْجَنَّةِ.
- (١٣٨) مَلَائِكَةُ الْعَمَلِ خَوَانِمُهُ.
- (١٣٩) مَانِعُ الزَّكَاةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي النَّارِ.
- (١٤٠) الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبَنِيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُمْ بَعْضًا.
- (١٤١) مَنْ أَحْزَنَ وَالِدَيْهِ فَقَدْ عَقَبَهُمَا.
- (١٤٢) مَنْ أَرَادَ أَنْ يَسْلَمَ فَلْيَحْفَظْ لِسَانَهُ.

(١٤٣) مَنْ اطَاعَ اللَّهَ فَازَ.

(١٤٤) مَنْ اعَانَ ظَالِمًا سَلَطَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ.

(١٤٥) مَنْ أَكْثَرَ ذِكْرَ اللَّهِ أَحَبَّهُ اللَّهُ.

(١٤٦) مَنْ أَنْتَهَبَ فَلَيْسَ مِنَّا.

(١٤٧) مَنْ تَأَنَّى أَصَابَ أَوْكَادَ وَمَنْ عَجَلَ أَخْطَأَ أَوْكَادَ.

(١٤٨) مَنْ تَرَكَ صَلَاةَ لِقَى اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبَانِ.

(١٤٩) مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ ثَلَاثًا مِنْ غَيْرِ عِلَّةٍ كُتِبَ مِنْ

الْمُنَافِقِينَ.

(١٥٠) مَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللَّهُ.

(١٥١) مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ مِنَ الْخِيَلَاءِ لَمْ يَنْظُرِ اللَّهُ إِلَيْهِ.

(١٥٢) مَنْ سَبَّ وَالِدَيْهِ فَاضْرِبُوهُ وَمَنْ ضَرَبَهُمَا فَاقْتُلُوهُ.

(١٥٣) مَنْ عَيَّرَ إِخَاهُ بِدَنْبٍ لَمْ يَمِتْ حَتَّى يَعْمَلَهُ.

(١٥٤) مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ أُمَّتِي وَهُمْ جَمَعَ فَاقْتُلُوهُ مَنْ كَانَ.

(١٥٥) مَنْ كَانَ ذَا طَوْلٍ فَلْيَتَزَوَّجْ.

(١٥٦) مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ لَا يَرْحَمُهُ اللَّهُ.

(١٥٧) مَنْ وَقَرَ صَاحِبَ بَدْعَةٍ فَقَدْ أَعَانَ عَلَى هَدْمِ الْإِسْلَامِ.

(١٥٨) نَحَّ الْأَذَى عَنِ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ.

(١٥٩) النَّفْخُ فِي الطَّعَامِ يَذْهَبُ بِالْبَرَكَةِ.

(١٦٠) نَوْمُ الصَّائِمِ عِبَادَةٌ.

(١٦١) النِّكَاحُ مِنْ سُنَّتِي فَمَنْ لَمْ يَعْمَلْ بِسُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي.

(١٦٢) الْوَحْدَةُ خَيْرٌ مِنْ جَلِيسِ السُّوءِ.

(١٦٣) هَلْ جَزَاءُ الْأَحْسَانِ إِلَّا الْأَحْسَانُ.

(١٦٤) يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ مِنْتَهُمْ بَطُونُهُمْ.

(خاتمة الكتاب)

في الأحاديث المتعلقة بتهديب الأخلاق.

(١) اَعْمَلُوا فِكْلَ مَيْسَرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ.

(٢) عَلِمُوا أَوْلَادَكُمْ الشِّعْرَ فَإِنَّهُ يَطْلُقُ لِسَانَ الصَّبِيِّ.

(٣) اتَّقُوا الْمَجْنُونِ كَمَا يَتَّقِي الْأَمْدُ.

(٤) اجْتَنِبِ الْغَضَبَ.

(٥) أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ حِفْظُ اللِّسَانِ.

(٦) أَحَبُّ الْأَسْمَاءِ إِلَى اللَّهِ مَا تَعْبَدُهُ.

(٧) أَحَبُّ الْأَدْيَانِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفِيَّةُ السَّمِيحَةُ.

(٨) إِنَّ الْمُتَشَدِّقِينَ فِي النَّارِ.

(٩) إِنَّ النَّهْبَةَ لَا تَحِلُّ.

(١٠) الْأَقْتَصَادُ جُزْءٌ مِنْ خَمْسَةِ وَعِشْرِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوَّةِ.

(١١) أَبْغَضَ النَّاسِ مَنْ بَغَلَ بِالسَّلَامِ.

(١٢) إِنَّ ابْنَ آدَمَ حَرِيصٌ عَلَى مَا مَنَعَ.

(١٣) إِنَّ أَحَبَّ عِبَادِ اللَّهِ إِلَى اللَّهِ أَنْصَحُهُمْ لِعِبَادِهِ.

(١٤) إِنَّ أَحْسَنَ الْحَسَنِ الْخُلُقُ الْحَسَنُ.

(١٥) إِنَّمَا الْمَجَالِسُ بِالْأَمَانَةِ.

(١٦) إِنِّي لَمْ أَوْمَرْ أَنْ أَنْقُبَ عَنْ قُلُوبِ النَّاسِ وَلَا أَشَقَّ
بَطُونَهُمْ.

(١٧) جَمَالُ الرَّجُلِ فَصَاحَةُ لِسَانِهِ.

(١٨) خُذِ الْحِكْمَةَ وَلَا يَضُرُّكَ مِنْ أَيِّ وَعَاءٍ خَرَجَتْ.

(١٩) رَأْسُ الْعَقْلِ التَّحَبُّبُ إِلَى النَّاسِ فِي غَيْرِ تَرْكِ الْحَقِّ.

- (٢٠) الضَّيْفُ يَأْتِي بِرِزْقِهِ وَيَرْفَعُ بِدُنُوبِ الْقَوْمِ.
- (٢١) الْعِلْمُ لِلْعَامَّةِ وَالْعِبَادَةُ لِلرَّجُلِ الْوَاحِدِ.
- (٢٢) الْغَنَمُ بِرَكَّةٍ.
- (٢٣) الْغَسْلُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ سَنَةٌ.
- (٢٤) قَطِيعَةُ الرَّحِمِ وَعَقُوقُ الْوَالِدَيْنِ مِنَ الْكِبَائِرِ.
- (٢٥) مَعَ كُلِّ فَرْحَةٍ تَرْحَةٌ.
- (٢٦) مَلْعُونٌ مَنْ ضَارَّ مُؤْمِنًا أَوْ مَا كَرَّبَهُ.
- (٢٧) مِنْ تَمَامِ التَّحِيَّةِ الْأَخَذُ بِالْيَدِ.
- (٢٨) مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ أَنْ تَكُونَ إِخْوَانُهُ صَالِحِينَ.
- (٢٩) مَنْ أَذْنَبَ ذَنْبًا فَندِمَ عَلَيْهِ فَهُوَ تَوْبَتُهُ.
- (٣٠) مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَنْفَعِ إِخَاهُ فَلْيَنْفَعِهِ.
- (٣١) مَنْ عَقَلَ الرَّجُلِ اسْتِصْلَاحَ مَعِيشَتِهِ.
- (٣٢) الْمُؤْمِنُونَ كَرَجَلٍ وَاحِدٍ.
- (٣٣) الْمُسْلِمُ مِرَاةَ الْمُسْلِمِ فَإِذَا رَأَى بِهِ شَيْئًا فَلْيَأْخُذْهُ.
- (٣٤) لَا تَمَسَّ الْقُرْآنَ إِلَّا وَأَنْتَ طَاهِرٌ.

(٣٥) لَا خَيْرَ فِي الْعَيْشِ إِلَّا لِمَسْتَبَعٍ وَاعٍ.

(٣٦) لَا خَيْرَ فِي صُحْبَةِ مَنْ لَا يَرَى لَكَ مِثْلَ مَا تَرَى لَهُ.

(٣٧) إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَذِّبُ بِقَطْعِ الرِّزْقِ.

(٣٨) اتَّقُوا مَوَاضِعَ التُّهْمِ.

(٣٩) إِذَا الْأَمَانَةُ إِلَى مَنْ ائْتَمَنَكَ وَلَا تَخُنْ مِنْ خَانَكَ.

(٤٠) إِذَا حَدَّثْتُمُ النَّاسَ فَلَا تَحْدِثُوهُمْ بِمَا يَفْزَعُهُمْ.

